

O skandinávské kriminologii, Breivikovi i protiimigrantské rétorice

Rozhovor se
Sveinungem Sandbergem a Victorem Lund Shammasem

Skandinávská kriminologie patří od šedesátých let mezi ty nejuznávanější. Proč tomu tak je a v čem je kriminologie pěstovaná ve skandinávských zemích a především Norsku odlišná od okolního světa, na tyto a další otázky jsem se ptal Sveinunga Sandberga a Victora Lund Shammasa, kteří patří k mladé generaci norských kriminologů a svou prací dokazují, že Nils Christie a Thomas Mathiesen, zakladatelé skandinávského přístupu ke zkoumání zločinu a systému jeho kontroly, mají své schopné nástupce.

Sandberg působí na katedře kriminologie a sociologie práva Právnické fakulty Univerzity v Oslu a soustředí na témata marginalizace, násilí, nelegálních drog a radikalizace, přičemž využívá především nástroje diskurzivní a narativní analýzy. V současnosti patří mezi nejdůležitější postavy narativní kriminologie. Lund Shammas působí na katedře sociologie a lidské geografie Fakulty sociálních věd Univerzity v Oslu a odborně se zabývá problematikou vězeňství, státu a sociologií trestání. Oba pak spojuje zájem o využití teorie Pierra Bourdieu v kriminologickém výzkumu. Na toto téma publikovali několik studií, jednu z nich společně.

Se Sveinungem a Victorem, s nimiž se znám osobně od svého studijního pobytu v Norsku v roce 2014, jsem se potkal jednoho dubnového večera na Skypu. Výsledkem byl déle než hodinu a půl trvající rozhovor, v němž jsme mluvili nejen o skandinávské kriminologii, využití narativní analýzy a Bourdieuových konceptů v kriminologii a penální výjimečnosti severských zemí, ale také o reakcích norských kriminologů na teroristické útoky Anderse Breivika a o protiimigrantské rétorice.

Václav Walach: Co považujete za největší přednosti a největší nedostatky skandinávské kriminologie?

Victor Lund Shammas: Řekl bych, že nejsilnějším bodem bude účast na aktivitách občanské společnosti. Konkrétně mám na mysli Nilse Christieho a jeho práci o komisích pro řešení konfliktů a různých iniciativách v oblasti restorativní justice. Tohle představuje jednu z opravdu velmi konkrétních politických implikací norské kriminologie. Pak je tady progresivní aktivismus sociálních vědců, jako tomu bylo v případě skupiny KROM [Norská asociace pro trestní reformu, vznikla v roce 1968 a jejími členy byli mimo jiné Christie a Thomas Mathiesen, pozn. autora], která pomáhala prosazovat práva vězňů v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Takže toto je pár příkladů, jak kriminologie ovlivnila politiku v Norsku.

Sveinung Sandberg: Jo, vidím to stejně, také kritický pohled na marginalizované populace, snaha je oslovit a pokusit se jim porozumět. Jen si nejsem jistý, zda se v tomto případě jedná o skandinávskou nebo norskou kriminologii. Protože pokud mluvíme o skandinávské kriminologii, situace se liší zem od země. V Dánsku víceméně žádná kriminologie není, Švédská kriminologie je spíše kvantitativní. Nicméně tipuju, že skandinávskou kriminologií stejně mnozí ve skutečnosti myslí norskou kritickou kriminologií, jejíž počátky jsou spojené s Christiem a Mathiesenem.

VW: A ty nedostatky?

VLS: Mám-li být kritický, tak jedním z těch méně šťastných aspektů skandinávské kriminologie je proliferace vysvětlování zločinu, které cílí na jednotlivce a zcela odhlíží od faktorů souvisejících s politickou ekonomikou, legislativní historií, strukturou sociálního státu, rolí legislativních změn, zkrátka od myšlenek kontextualizace a historizace, které bývaly tolik důležité v progresivnějším kriminologickém bádání. Tuto individualizující, dekontextualizující tendenci lze pozorovat například v případě Stockholmské kriminologické ceny, jež má být něčím jako Nobelovou cenou za kriminologii. Když se podíváme na příjemce v uplynulém desetiletí, zřejmě zcela vědomě jsou oceňovány studie orientované na jednotlivce, ať už čerpají z teorie sebekontroly Travise Hirschiho, jenž mimochodem obdržel Stockholmskou cenu v roce 2016, z teorie kriminálních příležitostí či situační prevence kriminality. Všechno to jsou teoretické perspektivy, které v podstatě postrádají jakékoli zakotvení zločinu ve státě, historii, třídě a podobných kategoriích. Čili tato cena a ideologie, kterou s sebou nese, představuje určitý odklon od tradičnějšího progresivního a státocentrického přístupu, který nacházíme v Mathiesenově a Christieho díle. Jedná se o přístup, jenž se vždy pyšnil svou kritikou státu, drakonických legislativních opatření a neúměrně punitivních policejních strategií.

Toto schizma mezi spíše individualistickou a spíše státocentrickou kritickou tradicí se v posledních letech jenom prohloubilo, a to ve prospěch té prvně jmenované. Spolu s tím můžeme pozorovat příklon ke statistickým studiím využívajícím data z oficiálních databází, zejména na straně norských sociologů. Tyto studie lze snadno publikovat v nejdůležitějších žurnálech – editoři a autoři posudků je mají rádi kvůli jejich údajné rigoróznosti –, ale teoreticky nejsou moc zajímavé či zdařilé. Zpravidla jsou dost limitovány daty, které mají k dispozici. Jedná se o informace, které jsou registrovány na různých úrovních veřejné správy a týkají se kriminality, manželství, zaměstnání, sociální podpory atd. A tak tady máme například spoustu studií na turning points [situace, kdy se pachatel rozhodne přestat s pácháním zločinu, pozn. autora], aniž by se jakkoli pokusily situovat své závěry do pro Skandinávii tradičnější kritické tradice, tzn., aniž by si příliš kladly otázky typu: jak to ovlivňuje legislativa, sociální politika, dostupnost veřejného bydlení či míra nezaměstnanosti. Samozřejmě, potřebujeme kvalitní statistické analýzy, ale čím dál tím větší problém vidím v tom, že tento přístup má tendenci se řídit pravidlem „ať data mluví za sebe, teorie nepotřebujeme“. Ale jak taková data vznikají? Opravdu lze mluvit o realitě bez teorie? Tento druh otázek si lidé jako Christie nikdy nepřestávali klást a jednoznačně to bylo ke cti skandinávské kriminologie.

SS: Já nejsem tak kritický jako Victor. Myslím, že je zde spousta místa jak pro kvantitativní, tak kvalitativní perspektivu. Dnes máme ve Skandinávii to nejlepší z obou přístupů. A myslím, že bychom se měli ještě více pokusit komunikovat napříč tímto metodologickým rozdělením. V oficiálních statistických datech, které máme k dispozici v severských zemích, je velký potenciál, avšak musejí být propojeny s poznatky z kvalitativních studií a s komplexnější teorií.

VW: A je opravdu zájem o marginalizované skupiny a spolupráci s občanskou společností skutečně tím, čím se norská či skandinávská kriminologie odlišuje od jiných kriminologických tradic například ve Spojeném království nebo Spojených státech amerických?

SS: Řekl bych, že taková tendence existuje v různých zemích, ale tady je mnohem efektivnější. Je mnohem snazší spolupracovat se skandinávským sociálním státem než s neoliberálnějšími státy jinde, to je jeden důvod. Nadto se jedná o malé země, takže vzdálenost mezi výzkumníky a vládou není tak velká, lidé se mohou lépe znát atd. Tendence zaměřovat se na marginalizované populace a kritická perspektiva je tedy na mnoha místech, akorát v řadě zemí není příliš silná. Ve Skandinávii je tento přístup naopak mnohem silnější a dokonce po dlouhý čas zcela převládal.

VLS: Souhlasím. Podíváme-li se na sylabus Vysoké školy norské nápravné služby v Oslu, jsou tam všichni kritičtí autoři jako Mathiesen nebo Christie. Čili vězeňští dozorcí studují kritickou kriminologii, alespoň tedy nějakou její část. To ukazuje, jak přijímaná tato tzv. kritická kriminologie v norské společnosti je. Totéž platí o institucích trestní justice na rozdíl třeba od Spojených států amerických, kde namísto sociologů a kriminologů uznávají jednoznačně represivní přístup a uvažují stylem „zavřete je a zahodte klíč“.

VW: To je zajímavé. Takže zavře Norsko všechny věznice, jak to navrhovali Christie a Mathiesen, nebo jde o zcela mrtvé řešení či teoretické hledisko?

SS: To nevím, ale v akademické obci byla patrná reakce na tento kritický přístup. Mladší norští kriminologové zdůrazňovali, že i když studují vězení, tak nejsou nezbytně abolitionisty [abolicionismus je směr v kriminologii, který požaduje zrušení vězení, pozn. autora]. Čili byla tady reakce k přespříliš politizovanému výzkumu v akademické obci. Ale co se týče „systému“, ten bere kritické kriminologické perspektivy do určité míry v potaz, i když se to pochopitelně neobejde bez třenic a napětí. Nemyslím si, že by se někdo ze „systému“ chtěl celkově vzdát vězení, ale určitě zde máme velké pochopení pro problémy spojené s věznicemi a zavíráním lidí.

VLS: Před několika lety jsem byl na konferenci Ministerstva spravedlnosti v Oslu, kde vystoupil také Christie. A úředníci z ministerstva se tvářili, jako by do něj byli zamilovaní. Byli opravdu velmi nadšení během jeho příspěvku i po něm. Zároveň však k němu přistupovali jako k jakési kuriozitě, k ideologicky exotickému artefaktu. Norsko v dohledné době bezpochyby bude mít věznice. Nicméně místa jako Bastøy, na ostrově se nacházející, otevřená věznice s minimální ostrahou, jsou důkazem, že určitá semiabolicionistická tendence skandinávské kriminologie otupila hrany penálního systému v zemích, jako je Norsko a Dánsko. To má také poměrně rozsáhlý systém otevřených věznic.

SS: Úředníci a politici mohou oceňovat kritickou kriminologii, i když ji nechtějí ve všem následovat. A možná je tady také ten problém, že tato tradice kritické kriminologie nebyla úplně schopná přijít s alternativami, respektive velmi konkrétními alternativami. Možná tak jenom postrádají alternativu k věznicím. Myslím, že kriminologie zatím nebyla moc nápomocná co do hledání řešení, s výjimkou restorativní justice samozřejmě, ale ta řeší problém jen v omezené míře.

Každopádně když chce vláda formulovat nová opatření, kriminologii používá. To znamená, že by se nutně řídila všemi radami, které se jí dostanou, ale přinejmenším má určitý respekt pro tuto disciplínu. A také je třeba říci, že čtenářstvo kriminologických knih psaných v norštině je velmi vysoké v porovnání s celkovou populací. To se týká ani ne tak vládních představitelů, jako spíše sociálních pracovníků a dalších praktiků. Když vydáš knihu v norštině, může se jí prodat pět, šest i sedm tisíc kusů, což je na odborný text poměrně dost.

VW: Jak si vysvětlujete, že norská kriminologie byla historicky na přídí kriminologického vývoje? Jak už tady zaznělo, Norsko je malá země a stát vždy disponuje s omezenými zdroji, stejně jako se některé obory těší většímu společenskému zájmu než jiné. Jak si tedy vysvětlujete ten zájem o kriminologii?

SS: To je velmi dobrá otázka. Částečně je to proto, že se začalo velmi brzo. Pravděpodobně nejlepší vysvětlení bude, že to byla náhoda a že za to mohli do značné míry Christie a Mathiesen, kteří v Norsku vybudovali akademické prostředí pro tento typ výzkumu.

VLS: Kromě toho je tady také vysvětlení na způsob charismatické autority. Jednalo se o lidi, kteří měli opravdu dobré vztahy se studenty, v podstatě kolem sebe vytvořili takové hnutí. Ale je to určitě ironie: proč se tak malá země jako Norsko stala vývozcem kriminologických idejí, když její míra kriminality zůstává tak nízká a extrémně nízká byla po většinu její moderní historie. Sociální vědy byly vždy velmi silné v poválečné Skandinávii, což souvisí s nastavením sociálnědemokratického sociálního státu. Sociální stát potřebuje sociologické informace a vědění, aby mohl dobře fungovat. Bez sociálnědemokratických stran, které zde vládly po desítky let, by tady taková podpora sociálních věd včetně kriminologie nebyla. Historie skandinávské sociální vědy je historií nástupu sociální demokracie k moci.

SS: A také je důležité upozornit na nové výzkumníky, kteří zastávají globálnější perspektivu, jako je Katja Franko. Její výzkum získal hodně mezinárodní pozornosti a opravdu změnil názor mnoha lidí na to, čím je skandinávská kriminologie. Takže je tady nová generace, která nepochybně vstupuje ve známost. Domnívám se, že to je velká naděje do budoucna.

VW: Sveinungu, mohl bys coby klíčová postava narativní kriminologie představit tento přístup našim čtenářům, kteří o něm možná ještě neslyšeli?

SS: Narativní kriminologie je založena na starém způsobu přemýšlení o zločinu. Je to spíše nové označení, které propojuje výzkum novým způsobem a pokouší se jej systematictěji teoreticky uchopit. Narativní kriminologie rozumí zločinu jako přehrávání (enactment) příběhů.

Všichni kriminologové se zajímá o to, proč lidé páchají zločin, že? Jedno z možných vysvětlení je, že to dělají proto, že slyšeli nějaké příběhy a snaží se je přehrát ve vlastních životech. Snaží se převést svůj život na příběh, snaží se z něj udělat příběh, udělat z něj něco, co si zaslouhuje vyprávění. Čili zločin je imitací příběhů. A co děláme v narativní kriminologii, je, že se pokoušíme tyto příběhy vysledovat, zjistit, odkud pocházejí, jak jsou integrovány do kultury a jak se objevují v určitých sítích. Stručně řečeno, jak je můžeme pochopit a jak můžeme chápat jejich spojitost se zločinem nebo újmou. Narativní kriminologie není pouze o zločinu, ale o všech druzích újmy, včetně té způsobené státem, například. Hlavním cílem tedy je najít příběhy, které motivují lidi ke škodlivému jednání, udržují je při jeho páchání, anebo je naopak od něj odstavují.

VW: Co považuješ za zatím největší úspěch narativní kriminologie? Můžeme něco takového najít, nebo?

SS: Podle mě to, v čem jsme uspěli, je, že jsme spojili různé lidi, různé oblasti výzkumu a akademické tradice. Narativní kriminologie je velmi úzce spjata s diskurzivní analýzou, ale myslím, že se nám podařilo tento způsob analýzy celkem zpřístupnit. Moc jsme ji nekomplikovali a vyvarovali se přemíry akademického žargonu. Také jsme se soustředili na nejefektivnější formu diskurzu, což jsou příběhy. Protože příběhy jsou tím, co si lidé často říkají a co si pamatují. Jsou tím, na základě čehož si uspořádáváme své životy. Myslím, že tím vůbec největším úspěchem není ani tak jedna studie nebo empirické zjištění, jako spíše rozvoj tradice, ke které se lidé mohou přihlásit, vypůjčit si z ní nástroje a pak se zase vrátit k tomu, čemu se věnovali dříve, ať už to jsou zločiny státu, enviromentální kriminalita, nebo pouliční kriminalita.

A také se nám podařilo, aspoň si to myslím, posílit některé starší teorie jako narativní analýzu Williama Labova, Vladimira Proppa, Jeroma Brunera a dalších klasiků, stejně jako novějších klasiků ze sociologie jako Arthura Franka, Francescy Polletta, Jabera Gubriuma a Jamese Holsteina. V kriminologii přitom byla tato teorie využívána jen výjimečně. Kdovíproč. V sociologii zaznamenala narativní analýza velký nástup před pětadvaceti, třiceti lety. Ne tak v kriminologii. Shadd Maruna byl jeden z prvních, kdo ji používal explicitně, ale jinak málokdo. Lidé mluvili o neutralizačních technikách přes padesát let, ale s výjimkou identifikace celého souboru technik k ospravedlnění zločinu z toho nic moc nevzešlo.

VW: Sice jsi nezmínil žádnou konkrétní studii, ale když bych tě přece jen o to požádal jménem čtenářů, kteří by si rádi něco o narativní kriminologii přečetli, čím bys jim doporučil začít?

SS: Lois Presser napsala fantastickou knihu *Why We Harm*, která srovnává různé druhy škodlivého jednání. Jedním z nich je jzení masa. Většina z nás bude souhlasit, že jíst maso je v pořádku, ale přesto to můžeme vidět jako újmu způsobovanou zvířatům. Dále Presser porovnává věznění lidí, masové vraždy a zvěrstva páchané ve Rwandě a Holocaustu a nakonec se zaměřuje na mezilidské násilí. Jsou to všechno velmi odlišné formy újmy. Ona se snaží zjistit, v čem se shodují, ukázat, jak jsou ospravedlňovány stejným způsobem a jak vznikají těmi samými narativními mechanismy. A já myslím, že je to opravdu fascinující, protože to odhaluje, že tyto příběhy mají stejnou základní strukturu a fungují podobně napříč velmi různými fenomény. Takže pokud si by si chtěli přečíst jednu věc, toto je podle mě dobrý začátek.

VW: Jak to vypadá s budoucností narativní kriminologie? Kudy by se podle tebe měla ubírat a jaká bílá místa bys ty osobně rád zaplnil?

SS: Teď dáváme dohromady knihu, která bude opravdu masivní, rozsahem blízka příručce (handbook). V této knize chceme dát prostor mnoha mladým výzkumníkům a spoustě empirie, protože považujeme za důležité ukázat, jak narativní analýza může být použita na různé typy zločinu a újmy. Čili podle mě je teď důležité expandovat do dalších oblastí empirického výzkumu. Rovněž se pokoušíme propojit narativní kriminologii s vizuální kriminologií. Příběhy jsou obrazy a obrazy jsou příběhy. Často jsou velmi úzce spojené, což dnes platí více než kdy jindy, protože příběhy jsou online a jsou doprovázené určitými obrazy či obrazností. Takže to je další cesta.

Pak se snažím rozvinout myšlenku nevyřčených příběhů (untold stories), tj. příběhů, které každý zná tak dobře, že je netřeba je celé vyprávět nahlas. Někdy se jedná o hegemonické příběhy, neboť je sdílejí v podstatě všichni. Já se pokouším promýšlet, kde takové příběhy můžeme identifikovat a jak je můžeme identifikovat. Možná se jen musíme soustředit na tropy (zástupky) namísto kompletních, dlouhých příběhů. Musíme hledat kognitivní narážky (cognitive cues), kdy stačí říct jednu větu a všichni už vědí, o co jde. A když se tak stane, máme co do činění s hegemonickým příběhem. Další věcí, na které pracuji již nějakou dobu, je nejednoznačnost příběhů: jak jeden příběh může znamenat různé věci pro různá publika a jak tato skutečnost vede k jeho odlišným interpretacím. Zohlednění vyšší míry komplexity je důležité z hlediska rozvíjení teorie.

Dosud byla narativní kriminologie převážně o zločincích a pachatelích, což je v pořádku, o tom kriminologie ostatně je. Nyní bychom se mohli soustředit i na příběhy státu, jeho institucí a aktérů, a také na příběhy obyčejných lidí. Nejen zločinci a představitelé státu, ale také ostatní lidé mají příběhy, které vytvářejí újmu nebo jí zamezují. Proto by se jim kriminologové měli věnovat. Ve svém aktuálním projektu se například zabýváme muslimy v Norsku a jejich příběhy, jimiž oponují džihádistské radikalizaci. Práce je to opravdu zajímavá, a to z hlediska jak narativní teorie, tak společenských důsledků příběhů.

VW: Otázka pro Victora se týká penální výjimečnosti a změn, které tento fenomén zaznamenal s ohledem na neoliberální politiku. Mohl bys nejprve vysvětlit, co penální výjimečnost znamená, a pak nám přiblížit ty nedávné změny?

VLS: Skandinávská penální výjimečnost je koncept, který rozpracoval John Pratt ve dvou článcích Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess, napsaných v roce 2008 pro British Journal of Criminology. V nich poukázal na dvě věci, díky nimž je vězeňský systém ve Skandinávii výjimečný. Na jedné straně to je nízká míra vězněných osob, jež se pohybuje od 50 do 70 vězňů na 100 000 obyvatel. Na straně druhé to jsou výjimečně humánní podmínky ve věznicích: věznice jsou malé, relativně dobře fungují a jsou vybaveny vysoce kvalitními rehabilitačními programy. Prattova teze objasnila mnoho znaků, které mají skandinávské země společné. Současně však u skandinávských kriminologů vyvolala silný odpor až hněv, neboť ti se spíše zaměřují na to, jak vězení nefunguje, a jakoukoli míru věznění považují za zneužití státní moci. Zkrátka došlo ke střetu mezi vnitřní kritickou tradicí a vnějším anglosaským pohledem, v němž se Skandinávie jeví jako protiklad USA, Spojeného království, Austrálie a dalších zemí, kde se míra věznění v posledních třiceti letech výrazně zvýšila a kde panuje stále

přísnější penální klima.

Nicméně nedávno prodělal norský penální systém významné změny. Míra vězňených osob vzrostla za uplynulých patnáct let o 35 %, přičemž výše trestů se zvýšila asi o třetinu. Ve svých studiích jsem se pokusil ukázat, že tyto změny lze přičíst slábnutí univerzálního sociálního státu. Sociální demokracie byla historickým motorem výjimečných penálních okolností, ale v současnosti je v důsledku neoliberalizace postupně demontována. Deset procent Norů má nyní soukromé zdravotní pojištění, což ještě před deseti či patnácti lety bylo něco nemyslitelného. Podíl žáků soukromých škol se v témže období zdvojnásobil. A nerovnosti v bohatství i příjmu se začínají blížit mírám v kontinentální Evropě.

VW: Takže jsou skandinávské země nebo Norsko výjimečné, nebo jde o nedorozumění? Jak to vidíš ty sám?

VLS: Z čistě statistického hlediska představuje Norsko, Švédsko a Dánsko stále naprostou odchylku. Podíváme-li se na World Prison Brief (Stručný celosvětový přehled vězeňství), tak skandinávské země mají jedny z nejnižších měr vězňení. Když se na to ale podíváme v dlouhodobé perspektivě, je vcelku zřejmé, že i zde dochází ke změnám. A tyto změny jsou vyvolány procesy exkluze, které byly prosazeny – alespoň podle mě – v důsledku slábnutí sociální demokracie. Sociální demokracie vytvořila podmínky pro tento relativně dobře fungující systém. A jakmile začala slábnout, tak logicky musely přijít nějaké změny. Marketizace, privatizace či neoliberalismus jsou jednou ze sil ovlivňujících vězeňský systém.

Pak je tady nárůst heterogenity vězeňské populace v důsledku imigrace. Asi třetina populace v současnosti sestává z lidí narozených v zahraničí nebo z občanů jiných států. Ještě před dvaceti lety tomu tak však vůbec nebylo. Nicméně tady je třeba říct, že to není ani tak otázka demografických trendů a počtu imigrantů, jako spíše toho, jak politické pole rozumí a tvaruje veřejnou debatu o tomto tématu, respektive jak stát přistupuje k fenoménům spojeným s migrací, jako je poskytování sociálního bydlení, zaměstnání, pracovní rekvalifikace, vzdělání apod. Vytváří vláda inkluzivní politiky, které drží nezaměstnanost dole a zajišťují sociální smír, anebo se spíše veze na protiimigrantské rétorice?

V současnosti máme pravicovou vládu Progresivní strany a Konzervativců. Progresivní strana patří mezi neoliberální pravicové strany přes třicet let, ale v posledních třech nebo čtyřech letech disponovala ministerstvem spravedlnosti. Minulý ministr byl například hodně kritizován proto, že nazýval dětské sexuální pachatele jako „monstra“, což dozajista představuje odklon od skandinávské či norské penální výjimečnosti. Stejně tak jsme na straně členů a příznivců této strany pozorovali zesilování rétoriky zákona a pořádku tak, jak ji známe z USA. Nicméně vůči tomu se vzedmul nemalý odpor, a to dokonce i ze strany systému trestní justice. Není tedy vůbec zřejmé, co se bude v příštích pěti či deseti letech dít.

VW: Ve střední Evropě jsou dnes skandinávské země nezřídka líčeny jako příklad „selhání multikulturalismu“. V českém veřejném diskurzu se mluví o „no go zónách“, o policistech, kteří se bojí na některá místa vkročit, o hrozbě „nelegální migrace“ atp. Jak to vidíte vy a co tato skutečnost podle vás znamená?

SS: To nejlepší, co můžeme udělat, je podívat se na míru kriminality. A ta se s imigrací nezvýšila, což můžeme brát jako poměrně dobrý důkaz toho, že je tento příběh nepravdivý. Pokud by skutečně byla imigrace hrozbou, v kriminální statistikách by se to projevilo. Zdá se však, že kriminalita následuje tytéž trendy jako zbytek Evropy a Západu – kriminalita se snižuje a migrace ji moc neovlivňuje. Spojení mezi imigrací a kriminalitou je podle mě velmi přeceňované.

VLS: Podle mě je velmi důležité ponechat si střízlivý pohled. Nezaměstnanost je stále extrémně nízká, v Norsku to je kolem 4 %, ve Švédsku 6 až 6,5 %. V žádném ohledu se nejedná o selhávající státy, nýbrž o krajně úspěšné tržní ekonomiky, které jsou konkurenceschopné a plně integrované do světové ekonomiky. Takže bychom se měli vyvarovat tendenčního přehánění. Míra kriminality v Norsku v posledních dvaceti letech stále klesá. Bylo tady několik incidentů spojených s městskými gangy, konkrétně ve Švédsku, ale stěží je můžeme označit za něco, s čím se západní společnosti běžně nevypořádávají. A jestli něco ukazují, tak to, že Skandinávie byla dlouhodobě od běžných trendů na Západě ušetřena. A to částečně z toho důvodu, že tady existoval velmi nákladný, štědrý a dekomodifikující sociální stát. Výdobytky sociální demokracie se nyní nacházejí pod tlakem neoliberalizace. Takže spíše jsme svědky toho, že se k nám pomalu dostávají důsledky neoliberalismu známé z okolního světa. S imigrací jako takovou to má jen velmi málo společného. Problémem jsou spíše změny v politické ekonomii jako podmiňování příjmu sociální podpory prací, privatizace, růst příjmových nerovností a nerovností v bohatství atd.

Evropská unie nedávno zveřejnila studii vnímání imigrace v evropských společnostech, z níž je zcela zřejmé, že Česká republika, Maďarsko a další země ze střední nebo východní Evropy patří naneštěstí k nejvíce protiimigrantským společnostem v Evropě. Proč je zde xenofobie tak silná? Možná to, jak je vnímána Skandinávie, souvisí spíše s historickou trajektorií těchto společností než s tím, jaký je faktický stav skandinávských zemí.

VW: Jak norští kriminologové reagovali na teroristické útoky Anderse Behringa Breivika? Zaznamenali jste nárůst zájmů o toto téma nebo nějaké zajímavé výzkumy?

SS: To je dobrá otázka. Nejsem si jistý, ale myslím, že první reakcí byl šok. Skandinávská tradice se pokouší pochopit pachatele, brát vážně jeho pohled a vždy argumentovat ve prospěch menšího trestání a větší péče. Pro norské kriminology to byl šok, protože nevěděli, jak se s něčím takovým vypořádat. Tradiční formy analýzy v tomto případě nedávaly moc smysl. Nakonec se kriminologové začali zabývat tím, jak tato událost změní trestní systém, přičemž upozorňovali na to, že je třeba udržet dosavadní kurz jí navzdory. Ale nějakou dobu to trvalo, protože to byl opravdu šok. V Norsku se stane třicet, pětatřicet vražd ročně. V tomto případě byl počet zabitých více než dvojnásobný.

Celkově mě ale žádná kriminologická nebo sociologická snaha o analýzu tohoto útoku moc nezaujala. Největší selhání spatřuji v absenci systematického studia toho, jak tento útok souvisel s širšími celospolečenskými trendy. Jestliže jej budeme vnímat pouze jako čin jednoho šílence, ačkoli jím zřejmě Breivik je, nemá žádný smysl jej dál zkoumat, protože se jednalo o případ, který se znovu nebude opakovat. Pokud se ale zaměříme například na Bre-

ivikovu rétoriku, je jasné, že byl silně ovlivněn protiislámskou rétorikou a propagandou. V podstatě říká to samé co oni s jedinou výjimkou, a sice že násilí a terorismus mohou být řešením tohoto problému. Breivik čerpá z apokalyptické představy války mezi Západem a islámem, pokračující okupace západních společností a existence spiknutí mezi muslimy a politickou levicí, respektive norskou sociálnědemokratickou stranou. Pokud této propagandě věříte, řešení v podobě teroristického útoku už najednou není tak nepochopitelné. Jsme-li opravdu ve válce, čelíme okupaci a spiknutí, tak dává smysl ozbrojit se a jít bojovat. Z mého pohledu norští kriminologové a sociologové, jakož i celá norská společnost selhala, protože tuto vazbu mezi Breivikovým útokem a protimuslimskou rétorikou neuznala.

Samozřejmě chápu, že je to tím, že nikdo nechce z něčeho takového obviňovat mainstreamové politiky. Stěží můžete činit celou pravicovou stranu nebo nějakou protiislámskou organizaci odpovědnou za činy jiné osoby. To prostě není fér. Ale na druhou stranu by akademici měli diskutovat o tom, jakým způsobem jsou rámována určitá témata s ohledem na imigraci a islám. Myslím na obecné úrovni. Po útoku z 22. července se zdálo, že tato událost nakonec situaci v Norsku pomůže změnit k lepšímu. Ale ani ne půl roku nebo rok poté jsme byli zpátky tam, kde jsme byli. A dnes je rétorika proti imigrantům a muslimům ještě o něco horší.

VW: Oba dva jste publikovali několik studií ohledně možnosti využití teorií Pierra Bourdieu v kriminologii. Co tedy tato teorie může kriminologům nabídnout?

SS: Mě osobně k němu přivedla potřeba propojit různé aspekty sociální teorie. Například se mi líbí jeho syntéza aktérství a struktury, podle níž vždy musíme chápat lidské jednání jako nějakým způsobem navázané na širší sociální strukturu, ale zároveň jej nesmíme považovat za její výsledek – lidské jednání je výsledkem voleb, které lidé dělají, není produktem sociální struktury. Tohle je velmi elegantní teoretická kombinace aktérství a struktury. Pak je tady také propojení kultury a ekonomie, Bourdieuova teorie umožňuje vysvětlit jak kulturní, tak ekonomické artefakty a jejich vzájemné vztahy. Takže pro mě to byla tato obecná teorie společnosti, kterou bylo možné velmi dobře aplikovat na kriminální pole a porozumět pouliční kultuře či zločinu.

VLS: S tím naprosto souhlasím, jenom bych doplnil, že pro mě je Bourdieu také sociolog kategorií [kategorií se zde míní způsob vnímání či chápání reality, který utváří lidské jednání, pozn. autora]. V článku Bourdieu's Five Lessons for Criminology jsem napsal, že Bourdieu nám pomáhá pochopit, jak symbolické kategorie strukturují celé pole politického jednání a chování jednotlivců, respektive že stát je klíčovým producentem kategorií, neboť jeho kategorie jsou podstatně účinnější než kategorie jiných aktérů. Pro kriminology či sociology zločinu a trestu z toho plyne hlavní ponaučení: Nesmíme se nechat polapit kategoriemi produkovanými státem, ať už mají formu určitých zákonů, anebo policejních strategií. Naopak si vůči nim musíme udržovat kritický odstup. A v jistém smyslu nejsou kategorie ničím jiným než synonymem pro příběhy.

V British Journal of Criminology jsme publikovali studii drogových dealerů v Norsku. Podle norské policie jsou dealeři a zvláště obchodníci s heroinem převážně západoafrického

původu, takto to píšou ve svých výročních zprávách. Ale stačí jen otočit několik stránek a dozvídáme se, že se policisté ve své „válce proti drogám“ soustředili právě na západoafrickou populaci, čímž z jejích příslušníků udělali svrchovaný objekt státního zájmu.

Pokud toto politické rozhodnutí budeme ignorovat, snadno můžeme dojít k závěru, že celé toto pole je ovládáno lidmi jedné konkrétní etnonacionální skupiny. Přitom je to vedlejší produkt policejní strategie samotné. Tohle je jeden z příkladů, jak nám Bourdieu dovoluje udělat krok zpět od oficiální rétoriky a udělat z ní objekt našeho bádání.

SS: Ano, ale přístup policie zde není jediným faktorem. Svou roli zde hrají také jiné struktury jako velikost domácností. Nemají-li doma soukromí, tak budou brát drogy jinde, na ulici, což pochopitelně zvyšuje šanci policistů, že přijdou do kontaktu právě s nimi. Takže nemůžeme všechno redukovat na jednu základní strukturu, byť je produkována státem. To se mi ostatně také na Bourdieuovi líbí, že dává prostor aktérství jednotlivců. Určité kultury tak nejsou pouze produktem velkých společenských struktur, ale utvářejí se také v určitých mikro-kontextech, v čemž má lidské jednání důležitou roli. Díky tomu můžeme vysvětlit variaci napříč různými poli s podobnou strukturou.

VW: Bourdieu nám umožňuje prozkoumat jak stát, který produkuje legální kategorie, zákony, policii a tak dále, tak pole zločinců. Z etiketizační teorie víme, že označování mohou připisovanou etiketu odmítnout, ale také se s ní ztotožnit. Nepovažujete za problematické, když jako kriminologové konstruujeme předmět svých výzkumů tak, že některé lidi či prostředí nezbytne kriminalizujeme? Sami se podílíme na tom, že některé lidi označíme za zločince, abychom je mohli zkoumat. Cítím v tom určité etické dilema...

SS: Hmm. Můžeme je namísto zločinců nazývat násilnými pachateli nebo násilnými lidmi nebo jakkoli jinak, ale zároveň si myslím, že kritika kategorií má své limity. Jednak lidé působí újmou a působí ji jiným lidem, čemuž se musíme snažit porozumět spolu s tím, jak ji stát kategorizuje. Navíc to, jak stát kategorizuje určité jednání, má vliv na to, jak mu rozumí běžní občané, a obráceně. Narativní analýza je velmi užitečná v tom, že nám pomáhá prozkoumat nejrůznější pohledy na to, které jednání je v pořádku a které už ne. Nicméně podle mě se újmou musíme zabývat tak jako tak, ať už je definována jako zločin, nebo ne.

VLS: Rozhodně. Tohle je opravdu velká otázka. Sám Bourdieu byl extrémně skeptický ohledně kriminologie, ale tady je třeba vzít v potaz, že kritizoval kriminologii, jak existovala ve Francii v devadesátých letech 20. století. To znamená administrativní, mainstreamovou, ortodoxní kriminologii, úzce spjatou se systémem trestní justice, ne kritickou skandinávskou kriminologii či levicově progresivní kriminologii ze Spojeného království z konce šedesátých let. V jedné eseji, publikované v angličtině před deseti lety, Bourdieu tvrdí, že kriminologie má povinnost ukázat, jak neoliberalizace může vyvolat nárůst zločinu. A pokud to neudělá, sama se zločinu dopouští. Obecně byl velmi kritický vůči nedostatečnému politickému angažmá kriminologů. Dále platí, že pokud Bourdieuho vezmeme opravdu vážně, tak v podstatě volá po zrušení kriminologie jako samostatné disciplíny. Bourdieu vždy zdůrazňoval autonomii vědeckého bádání, za klíčovou vědeckou hodnotu považoval to, že si vědci mohou klást své

vlastní otázky. To v případě kriminologie, jejímž předmětem výzkumu je to, co stát definuje jako zločin, pochopitelně nikdy nemůže být. Proto se taky Bourdieu nezajímal ani tak o zločin, jako spíše o to, co nazýval jako *souffrance social* (sociální utrpení). Kriminologie si klade zajímavé otázky, ale měla by si je klást v širším sociálněvědním rámci. Samotná kategorie zločinu je problematická, jelikož jde o funkci symbolického působení státu, které nikdy není neutrální.

SS: Je vždy velmi snadné kritizovat kategorie a velmi těžké přijít s novými, které by byly opravdu dobré. Kategorie potřebujeme. Z diskurzivní analýzy víme, že společnost bez slov a kategorií nemůže existovat. Takže pokud jde o kategorie, podle mě musíme být pragmatičtí. Slova jako „zločin“ jsou definována státem a z toho důvodu jsou také problematická. Ale pořád to jsou slova, která jsou veřejností široce užívána. A kriminologové by měli komunikovat také s ne-kriminology. Je velmi těžké najít dokonalé koncepty nebo dokonalé definice ve vysoce komplexním světě. A pokud se budeme příliš zabývat definicemi a vymýšlet vlastní slova, která využijeme leda v akademickém diskurzu, ztratíme spojení se zbytkem společnosti. A konkrétně „zločin“ je natolik důležité slovo obecně ve společnosti, že to nelze nebrat v potaz. Můžeme jej kritizovat a poukázat na to, že je jeho význam konstruovaný a sporný. A většina lidí s tím bude souhlasit. Ale stále budeme potřebovat nějakou kategorii, abychom mohli mluvit o různých problematických fenoménech. A možná jedním z důvodů, proč se skandinávské kriminologii podařilo tolik zaujmout veřejnost a stát, je právě to, že byla schopna jak teoretizovat a vést akademické debaty, tak jednoduše formulovat své závěry a komunikovat jazykem, jemuž mnoho lidí rozumí.

Rozhovor vedl Václav Walach, který působí na katedře antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Vznik rozhovoru byl umožněn díky projektu „Bezpečnostní rizika sociálně vyloučených lokalit: Vytváření znalostí a nástrojů pro prevenci a management kriminality (VI20152018022)“, který byl podpořen Programem bezpečnostního výzkumu ČR 2015-2020 (BV III/1-VS). Rozhovor byl redakčně zkrácen a upraven.